

MİLLÎ MÜCADELE'DE TÜRK -İNGİLİZ ESİR DEĞİŞİMİ

Dr. Rahmi Doğanay

Milli Mücadele'de emperyalistlere karşı cephelerde verilen silahlı mücadele yanında, özellikle İngilizlere karşı diplomasi alanında da önemli mücadeleler verilmişti. İngilizlerle Ankara'yı karşı karşıya getiren diplomasi savaşlarından birisi de , Malta Sürgünleri ile Anadolu'da gözaltına alınan İngilizlerin değiş-tokuşu meselesinde olmuştur. Başka bir ifadeyle bu mücadele, Ankara'nın Malta sürgünlerini kurtarmak için harcadığı mesainin hikayesiydi.

Mücadele 30 Ekim 1919 'da Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesinden kısa süre sonra, Osmanlı topraklarının fiilen veya dolaylı olarak işgal edilmeye başlanmasıyla, İngilizlerin hiçbir ayırım göstermeden önde gelen fikir ve siyaset adamları ile askerleri tutuklayıp Malta'ya sürgün etmesiyle başlamıştı. Özellikle de 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, Meclis basılmış, Anadolu'daki Milli Hareket için önemli bazı şahıslar Rauf Bey de dahil olduğu halde Malta'ya gönderilmişti. Bu gelişmeler üzerine , hatta İstanbul'un resmen işgalinden iki ay kadar önce Mustafa Kemal, Konya'da Onikinci, Sivas'ta Üçüncü ve Erzurum'da Onbeşinci Kolordu kumandanlıklarına telgraflar çekerek (22.1.1920) İngilizlerin saldırıları arttırdıklarını belirtmiş, İngilizlerin nazır veya mebuslardan bazılarının ve özellikle Rauf Bey'in tutuklanması durumunda, bunlara karşılık olmak üzere bölgelerindeki İngiliz subaylarının tevkifi için şimdiden gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'i Albay Rawlinson konusunda özellikle uyarıyordu.(1)

Malta Sürgünleri konusu 1919 Ekim ayında yapılan Amasya görüşmelerinde de tartışılmış, imzalanan metne gizli 4. madde eklenmişti. Buna göre; Malta 'ya sürülmüş olan Türkler ilgili Osmanlı mahkemelerinde yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmeleri yoluna gidilecekti.(2) Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yakalanıp İngiliz mahkemelerinde yargılanmaları devletin egemenliği yönünden sakıncaları görülüyordu. Bir de İngiltere'nin sürgünler için icad ettiği suçlar göz önüne alındığında bunun bir sindirme hareketi olduğu açıkça görülüyordu. İstanbul Hükümeti Amasya görüşmelerinde kararlaştırılan noktada bir gelişme kaydedemedi.

1- Kemal Atatürk, Nutuk, MEB. yayını, İstanbul, 1982, C. III, s. 1194,

2- K. Atatürk, bNutuk, MEB yayını, İstanbul, 1982, C. I, s. 247,

Aksine 1920 yılı başlarında İngilizler tutuklamaları arttırdılar. Meclisi basıp bir kısım mebusları da Malta Sürgünlerine dahil ettiler. İşte biraz önce bahsedilen misilleme olayı da bu günlerde gündeme geldi. 1920 yazında bu uygulama İngilizler üzerinde beklenen tepkiyi ortaya çıkardı. İngiltere'de, Anadolu'da tutuklu bulunanların akrabaları tutsakların kurtarılması konusunda hükümete baskı yapmaya başladı. Anadolu'daki İngilizlerin Maltadaki Türklere karşılık olarak tutuldukları anlaşılmıştı.

29 Mayıs 1920'de , İngiltere Savunma Bakanı Winston Churchill Dışişleri Bakanlığına başvurdu. Churchill; "Türklerin eline düşen adamlarımız rehin olarak tutulacaklar ve ancak Malta Sürgünleri serbest bırakılınca kurtarılacaklardır" diyordu. Eski İzmir Valisi gibi bazı İngiliz sempaticianlarının bırakılmasını da teklif ediyordu.(3) Ama askerlerin bu düşünceleri diplomatlar tarafından kabul edilmedi. Askerlerin bu işi üstlenmelerinde Anadolu'daki tutsak İngilizlerin genelde asker olmalarının önemli bir payı vardır. Diplomatlar ise bazı Türklerin serbest bırakılmasının İngiltere'ye itibar kaybettireceği düşüncesindeydiler. Dışişleri Malta'daki Türklerin hiçbirinin bırakılmayacağını Churchill'e bildirdi. 17 Haziran'da Churchill yeni bir başvuruda bulundu ve Anadolu'daki İngilizlerin Türklerin elinde bir koz olduğunu vurguladı.(4) Churchill durumu diplomatlardan daha iyi değerlendirmiş ve Malta Sürgünleri konusunda taviz verilmeden Anadoludaki İngilizlerin kurtarılamayacağı konusunda Dışişlerini uyarıyordu. Diplomatlar ise, daha sonra Türk tezini kabul etmek zorunda kalacaklarını hesap edememişler, konuyu sürüncemede bırakmışlardı. O an için Türklere isteklerini bir şekilde kabul ettirebileceklerini düşünüyorlardı. İngilizlerin kurtarılması konusunda Churchill'den başka Erzurum'da grubuyla birlikte tutuklanan Yarbay Rawlinson'un abisi Lord Rawlinson da hükümete müracaatta bulunmuş, sonuç alınamamıştı.

Haziran ayı başlarında İstanbul'daki İngiliz karargâhı Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupla tutsakların durumunu görüşme teklifinde bulundu. Ya Mustafa Kemal İzmir'e, ya da yetkili bir İngiliz subayı Anadolu'ya gelerek konu görüşülebilir deniyordu. Görüşme yerinin tesbitini Mustafa Kemal'e bırakıyorlardı. Mustafa Kemal bu teklifi reddetti. Çünkü bir taraftan İngilizler bu girişim içindeyken diğer taraftan tutuklamalar ve cezalandırmalar İstanbul Hükümeti eliyle de olsa devam ediyordu. Mustafa Kemal bunlara misilleme yapılacağını da vurguladı.

3- Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1985, s. 327,

4- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 327,

Erzurum'da tutsak bulunan Yarbay Rawlinson'un bir mektupla Kazın Karabekir'e aracılık önerisinde bulunması da sonuç vermemiş, bu girişimler Ankara-Londra diyalogunu başlatamamıştı. Sevr Andlaşmasının kabulü sağlamak için Malta 'daki Türklerin bir kısmının Anadolu'ya dönmek kaydıyla serbest bırakılacağı teklifi de, tutsak değişimi konusunda hepe-hepi savunan Ankara'yı kararından caydıramadı.

Bu konuyu sürüncemede bırakan İngiltere, Sevr şartlarının belirlenmesinde sonra bu konuyu Ankara'ya Sevr'i kabul ettirmek için bir pazarlık konusu yapmaya çalışıyordu. 3 Aralık 1920'de bu görevle Ankara'ya İzzet Paşa Heyeti gönderildi. Bu Heyetin görevleri arasında İngiliz tutsakların serbest bırakılması da vardı. Bir yandan da Malta'daki Türkleri çeşitli gruplara ayırarak bir kısmını Anadolu'daki İngilizlere karşılık salıvereceklerini açıkladılar.(6) Ancak bunun ön şartı olarak Sevr'in yürürlüğe girmesini istiyorlardı. İzzet Paşa ve heyeti Ankara'da bu konuyu gündeme bile getiremediler. Konu ancak Londra Konferansı sırasında yüzyüze görüşülebilecekti. İngiltere Hükümeti bu noktaya da kolay gelmemiş, İngiltere Savunma Bakanlığı ve Churchill'in çabaları yaz boyu devam etmişti. İngiltere Hükümeti, Malta Sürgünlerinin İstanbul Hükümetinin isteğiyle olduğunu, salıverilmeleri durumunda İstanbul Hükümetinin prestijinin sarsılacağını ve Sevr'i imzalamayacağını ileri sürüyordu. Daha sonraları ise Anadolu'ya giden Ahmet İzzet Paşa'ya İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Rumbold, Ankara'nın esirleri serbest bırakması halinde prestij kazanacağını söylüyordu.

Londra Konferansına giderken İngilizler sürgünlerle tutsakların değişimi konusunda hazırlık yapıyorlardı. 20 kadar sürgünü Anadolu'daki İngilizlere karşılık olarak bırakabileceklerdi. Konferans öncesinde İstanbul Hükümeti de sürgünlerin tam listesini Londra 'dan isteyerek Londra'ya hazırlık yapmıştı. Bu Ankara için alınan bir liste olmalıydı. Çünkü sürgünler işini Ankara üstlenmişti. İngiltere'nin verdiği sürgün listesinde 109 kişi vardı. Ankara'nın elinde de 22 İngiliz tutsak vardı.(7)

17 Şubat 1921'de İngiliz parlamentosunda sürgünler konusu görüşüldü. Bazı üyeler İngiliz sempatizanlarının bile neden hala sürgün durumda olduğunu sordu. Hükümet sözcüsü Harmsworth, bu konunun Türk barış andlaşmasının bir parçası olduğunu söyledi.(8)

5- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 335,

6- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 338.

7- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 345.

7- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 347.

Demekki İngiltere, sürgünleri istediği şartlarda bir anlaşmayı kabul ettirebilmek için koz olarak kullanıyordu. Bunları tutuklayıp sürgüne gönderirken de bir sindirme hareketi olarak düşünmüştü. Londra'da toplanacak konferansda sürgünlerin durumunun İngilizlerin pazarlık gücünü arttıracacağı düşünülüyordu.

21 Şubat 'ta toplanan konferans sırasında İngiltere elinde bulunan bütün kozlarını oynayaçaktı. Sürgünler konusundan başka, Yunan ordusunun Anadolu'daki durumu da İngiltere'yi yakinen ilgilendiriyordu. Bu arada İngiltere İstanbul ve Anadolu'daki istihbarat elemaları aracılığıyla Türk politikası hakkında bilgiler de ediniyor, Bekir Sami Bey'in isteklerini ve şartlarını bilerek ona göre hazırlık yapıyordu. 2 Mart 1921'de İstanbul'daki İngiliz Genel Karargahından (General Harington) askeri istihbarat başkanlığına gönderilen şifre tel de bu konuda Londra'yı bilgilendiriyordu. Telde; İngiliz casus örgütü BLACK JUMBO'nun ele geçirdiği gizli Türk şifresi hakkında bilgi veriliyor, Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'e, tutsakların değiş tokuşunun barış andlaşmasının imzalanmasından sonra yapılacağı konusunda talimat verdiği bildiriliyordu.9

7 Mart 1921 tarihinde Malta Sürgünleri konusunda ilk oturum yapılır. Ankara'yı Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, İstanbul'u Londra temsilcisi Mustafa Reşit Paşa temsil ediyordu. İngiltere adına Dışişlerinden R.C. Lindsay , D . G . Osborne ve W . S . Edmonds katılmışlardı. İngilizlerin tasarısında Anadolu'da tutsak olan 21 İngiliz karşı Malta Sürgünlerinden bazılarının bırakılması öngörülüyordu. Malta Sürgünleri iki kısma ayrılmış , bir bölümü salverilecekler ve diğer kısım savaş suçlusu sayıldıkları ve yargılamak için ellerinde tutmak istedikleri esirlerden oluşuyordu. Bekir Sami Bey tutsakların tümünün serbest bırakılmasını istedi. Sınıflandırmayı kabul etmedi. Sürgünler içinde suçlular varsa bile bunların da Ankara'ya teslim edilmelerini istedi. İlk görüşme başarısız kaldı. İngilizler Bekir Sami Bey'in heyeti içinde kendi şartlarına paralel bir anlaşma taraftarlarının bulunduğunu keşfederek bu konuda ısrarlı davrandı. 11 Mart tarihli oturumda da bunun semeresini gördüler. Bekir Sami Bey bazı sürgünlerin Malta'da kalmasına razı oldu. Ancak bunların sayısını azaltmaya çalıştı. Cemal Paşa , Yakup Şevki Paşa , Cevat Paşa ve Albay Şevket Bey'in de serbest bırakılması , ancak bunların Türkiye'ye dönmemeleri şartı kabul edildi.(10) Bunların Anadolu'ya gitmeleri durumunda Milli

9- B. Şimşir , İngiliz Belgelerinde Atatürk , Ankara , 1979 , C . III , s . 202 ,
10- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 349- 350 ,

Mücadele'ye katılmaları endişesi yaşanıyor, bu engellenmeye çalışılıyordu .

Bu şartlarda , 16 Mart 1921 günü anlaşma imzalandı . Ankara'nın talimatını aşan bu anlaşmanın şartları şunlardı;

1- Kendi isteklerine aykırı olarak Türkiye'de alıkonulan Britanya savaş tutsaklarıyla öteki Britanya yurttaşları, ya da Britanya kuvvetleri üyeleri hemen salıverilip İstanbul'a gönderileceklerdir. Bunların taşınmaları Türk makamlarınca yapılacak, masrafları karşılanacaktır .

2- Şu sırada Britanya makamlarının elinde bulunan Türk savaş tutsaklarıyla sivil sürgünlerin yurtlarına geri gönderilmesine hemen başlanacak, elden geldiği kadar hızla devam olunacaktır. Bu madde savaş suçlusu sayılanlara uygulanmayacaktır. Britanya Hükümeti barışın kurulmasına kadar gerekli gördüğü bazı sürgünlerin İstanbul'a gelmemesini isteyebilir. buna aykırı davranışları tutuklayıp hapsedebilir .

3- Bu anlaşma imzalandığı tarihte yürürlüğe girecek, elden geldiği kadar çabuk uygulanacaktır.(11)

Anlaşmaya bu maddelerden başka tutsakların listesi ve durumları ek olarak konulmuştur . Bu anlaşma Ankara'nın talimatı dışında gerçekleşmiş olmakla TBMM tarafından onaylanmamış ve uygulanamamıştır . Ancak İngilizlerin bazı Türkleri serbest bırakması üzerine bazı İngilizler de serbest bırakılmıştır . (12)

Londra'da bu görüşmelerin yapıldığı ve anlaşmanın imzalandığı sıralarda , Erzurum'da tutsak bulunan Rawlinson ve ekibi de Erzurum'dan Trabzon'a yola çıkarılmıştır.(13) Rawlinson Trabzon'a gönderilirken Türk tarafının hala bütün sürgünlerin serbest bırakılacağı beklentisinde olduğu söylenebilir. Ya da Londra'da imzalanan anlaşmanın muhtevası tam öğrenilmeden bu tür hazırlıklara girişilmiş olabilir . Çünkü Ankara'nın mübadele konusundaki görüşü hepe heptir ve elinde bulunan tutsaklardan en önemlisi Rawlinson'dur. En başta Rawlinson'u bırakılması düşünülemezdi. Bu arada General Harington'un da buna yakın bir düşünceyle, 26 Mart 'ta İstanbul'dan İngiltere Harbiye Bakanlığını uyararak bu anlaşmayı Mustafa Kemal 'in uygulamayacağını , ellerini çabuk tutmaları gerektiğini , İngiliz tutsakların bir Karadeniz limanında toplanması gerektiğini bildirir.(14) Buradan

11- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 351 ,

12- K . Atatürk , Nutuk , MEB yayını , İstanbul , 1982 , C . II , s . 587

M . Cemil , Lozan , İstanbul , 1933 , s . 418 ,

13- A . Rawlison , Adventures in the Near East , London , 1923 , s . 317 ,

14 - B . Şimşir , İngiliz Belgelerinde Atatürk , C . III , s . 270 ,

anlaşılan , İngilizler kârlı bir anlaşma imzaladıklarının farkındadırlar ve bundan vazgeçilmesi endişesini yaşamaktadırlar. Nitekim 28 Mart'ta Erzurum'dan yola çıkarılan Rawlinson ve ekibi 17 Nisan'a kadar Trabzon'da tutulup tekrar Erzurum'a geri götürülür.(15) Malta'daki alıkonulan Türklere karşılık Rawlinson ve ekibi serbest bırakılmaz. İngilizler açısından olduğu gibi Türk tarafınca da Rawlinson'un önemi bilinmektedir. Rawlinson da hatıratında, Rauf Bey ve benzer Türklerin Malta'da tutulduğu sürece kendilerinin serbest bırakılmayacağını fark ettiğini belirtmektedir .

İngiltere'nin Malta'daki Türkleri bırakma işi de hemen anlaşmadan sonra gerçekleşmemiş , İngilizler II . İnönü Zaferine kadar sürecek Yunan saldırısının sonucu beklemişlerdir. II. İnönü Zaferinden sonra ise Türk-Yunan savaşında göstermelik bir tarafsızlık ilan eder . Boğazları tarafsız bölge ilan eder. Böylece Türklere bazı ödümler verilmesini benimsediği havasını yayar.(16) Londra'da yapılan anlaşma şartlarını yerine getirme konusunda ayak sürüyen İngilizler , Yunan saldırısı başarısız olunca Ankara ile yakınlaşmaya çalışır . 41 kişi lik bir sürgün grubu Malta'dan 10 Mayıs 1921 günü serbest bırakılır . Bunların dördü daha önce çeşitli yollardan kurtulduğu için bu grupta 37 kişi vardır. Bunlar İngilizlerce ılımlı görülenlerden oluşmuştur .(17)

İlk sürgün kafilesi Malta'dan kurtulduktan sonra Ankara-Londra arasında yeniden bir diplomasi mücadelesi başladı. İnönü savaşlarında Yunan ordusunun iki kez yenilmesiyle İngiltere bu konuda yumuşamaya başlamışken , Sakarya'ya kadar sürecek Yunan saldırısının başlaması ile yine olumsuz davranışlara yönelmişti . Bu davranışları kendi şartları içinde değiş tokuşu gerçekleştirmeye yönelikti . Ankara ile irtibatı kesmemiş , konuyu kapatmamıştı . Ancak İngiliz tutsakların hepsinin serbest bırakılmasını isterken, Malta'daki Türklerden kendince uygun gördüğü bazılarını bırakmak taraftarıydı. Ankara bu şartları kabul etmiyor , değiş tokuşun hepe hep olması konusunda ısrar ediyordu . İngiltere 1921 Mayıs ayında Ankara'da İngiliz casusu olarak yakalanan Mustafa Sagir'i bile geri istiyordu . Bu konuda Ankara-Londra diyalogu yazışmalar ve beyanatlarla Sakarya zaferine kadar devam etmesine rağmen bir sonuç alınamadı . Konu İstanbul'un aracılığı ile dolaylı olarak tartışılıyordu .

15- A . Rawlinson , a . g . e . , s . 328 ,

16- Y . Hikmet Bayur , X. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti üzerindeki Etkileri , Ankara , 1974 , s . 203 ,

17- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 366 ,

1921 yazında bu çerçevede General Harington'un da bazı çabaları oldu . Harington Mustafa Kemal'le görüşmeye yönelik bazı girişimlerde bulundu. inebolu'da Refet Paşa ile Harington'un gönderdiği temsilcileri arasında görüşmeler yapıldı . Harington bu girişimini hükümetine de bildiriyordu. Fakat bu diplomatların işgüzarlığından görüşme sağlanamıyordu. Harington bu girişiminin tamamen Anadolu'daki ingiliz tutsakların serbest bırakılmasını sağlamaya yönelik olduğunu, bunun değişik yorumlarla mümkün kılınmadığını belirtiyordu. Bu gelişmeyle ilgili konularda da İstanbul'daki Kızılay ikinci Başkanı Hamit Bey Ankara ile ingiltere arasında arabulucu rolünü üstlenmişti. Bu görüşmeler de gayri resmi bir şekilde sürdürülmüştü.(18) Haziran-Temmuz ayları boyunca sürdürülen diplomasiden netice alınmamıştı. Ankara, Malta'daki Türkler bırakıldıkça elindeki ingilizlerden bazılarını serbest bırakacağını bütün Türk tutsaklar bırakılmadıkça İngilizlerin hepsini bırakmayacağını sık sık ve ısrarla vurguluyordu.(19) Bu arada bir kısım Türkler de Malta'dan kaçmayı başarmışlardı .

1921 Ağustos ayında da bir dizi yazışmalar yapılmış konunun halli için uğraşılmıştı. 1 Ağustos'ta Hariciye Nazırı İzzet Paşa da Rumbold'a mübadelede ölçü hepe hep olmalıdır cevabını vermişti.(20)

8 Ağustos 'ta ise ingilizler Mustafa Kemal 'in ne istediği konusunda Anadolu'da tutuklu kalıp salıverilen Teğmen Bowering'in ağzından şu bilgileri aktarmışlardı: Mustafa Kemal Paşa Malta'da sürgün bulunan Ali İhsan Paşa'nın ve birkaç sürgünün daha kurtarılmasına özellikle önem veriyordu. Bunlar bırakılmıyorsa kemalistler elindeki ingiliz tutsaklarını kurtarmak için tehdit kullanılmalı, Mustafa Kemal'e özel olarak yaklaşılmalı, tutsakları gizli ajanlarla kaçırmak gerektiği şeklinde kanaatler de belirtiliyordu.(21) Aynı dönemlerde Rawlinson da Trabzon'dan Erzurum'a dönerken İstanbul'a yazdığı mektupta Kıyıya gönderilecek ingiliz gemilerince kaçırılmalarını öneriyordu.

Sakarya'da Türk ordusunun kazandığı zafer o zamana kadar Ankara'ya tepeden bakan Londra 'yı biraz yumuşamaya zorlamıştı. Ama hala Ankara Hükümeti ile doğrudan ilişkiye girmiyorlar, İstanbul Hükümetini araya sokmak istiyorlardı . O sıralarda Ankara-

---

18- A . Rawlinson , a . g . e . , s . 247 , ayrıca Y . H . Baymur , Türkiye Devletinin Dış Siyaseti , Ankara , 1973 , s . 96 , TBMM gizli Zabıtları , C . II , s . 242 ,

19 - B . Şimşir , ingiliz gizli Belgelerinde Atatürk , C . II , s . 373 -374 ,

20- Gothard Jaescke , Kurtuluş Savaşı ile ilgili ingiliz Belgeleri , Ankara , 1986 , s . 193 ,21- B . Şimşir , ingiliz Belgelerinde Atatürk , C . III , s . 586 ,

Londra arasında yarı resmi bir ilişki bile yoktu .22 İngiltere Ankara'yı tanıdığı imajı verecek hareketlerden kaçarken hala bu tür davranışlarla bir şeyler elde etmek düşüncesindeydi . Ankara'ya göre kendi politikasına çok daha yakın gördüğü İstanbul'u devre dışı bırakarak küstürmek istemiyordu . Ankara'yı muhatap kabul etmesinin kendisine itibar kaybettirmesi ve İngiltere'nin yenilgisi şeklinde yorumlanmasından korkuyordu . Bu nedenle notalarını İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa aracılığı ile Ankara'ya ulaştırıyordu. 23-24 Eylül günleri İngiliz Yüksek Komiserliği ve Başkomutanlığı İzzet Paşa'ya birer nota verdiler. Başkomutanlık Malta Sürgünlerini Türkiye'ye getirmek için gemi arandığını, İngilizler için ne yapıldığını soruyordu. Rumbold ise İngiliz tutsaklara Söke'de bulunan üç kişinin de elkenmesini istiyordu. İzzet Paşa bu notaları Hamit Bey'e ilettili . Ankara Hükümeti İstanbul Hükümetinin aracılığını kabul etmedi . İngilizlerin Ankara'nın temsilcisi Hamit Bey'le görüşmesini istedi ve Hamit Bey'i mübadele konusunda yetkili kıldı. 29 Eylül 'de Rumbold ile Hamit Bey görüşmeleri başladı. Bu oturumda Malta'daki Türklerin tamamının salıverilmesi ve görüşmelerin resmi temsilcilerle yapılması kararlaştırıldı. 1 Ekim 1921 günü yapılan toplantıda Rumbold bütün sürgünlerin geri verileceğini açıkladı. 5 Ekim'de Times gazetesi, Britanya Hükümetinin Malta'da tutulan 51 Türk'ün Anadolu'da tutsak bulunan 17 İngiliz vatandaşıyla değiştirilmesine karar verdiği haberini yayınlamıştı. 23 İngilizler bütün Türk sürgünlerini İnebolu'ya getirmeyede razı oldular. Hamid Bey bütün İngiliz tutsakların İneboluya getirilmesinin zaman alacağını, Söke'de bulunan üç İngilizin İzmir'e ya da Antalya'ya yollanmasını, Erzurum'da bulunan Rawlinson ve arkadaşlarının da Trabzon limanında teslim edilmesini önerdi. Ankara, İngiliz listelerinde adı bulunmayan İngiliz tutsakları bulunursa onları da teslim etmeye razıydı. Bu konudaki protokol 23 Ekim 1921'de imzalandı. 24 Ancak bu uygulama İnebolu'da tutsakların değiştirileceği sırada bazı problemler çıkaracaktı .

Anadolu'daki İngiliz tutsakları en yakın limanlara yollanmaya başlanmış , Yüzbaşı Chambell Kayseri'den İnebolu'ya , Rawlinson ve ekibi Erzurum'dan Trabzon'a yola çıkarılmıştı . Diyarbakır'daki birkaç Hintli mülteci sayılmış , Türkiye'ye sığınmışlardı.(25) Protokolün imza-

22 - B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 391 ,

23- G . Jaescke , a . g . e . , s . 193

24- B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 391 , ayrıca Sabahattin Selek , Anadolu İhtilali , İstanbul , 1981 , C . II , s . 658 , ve M . Cömil , Lozan , s . 419 ,

25, B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 394 ,

ladığı toplantıda tartışılan İngiliz sömürge vatandaşlarının durumu da böylece çözümlenmişti . Rawlinson ve grubu Trabzon'da İngilizlere teslim edilecekti. 5 Ekim'de Erzurum 'dan yola çıkarılan Rawlinson grubu 14 Ekim'de Trabzon'a ulaşmıştı . Mübadele tarihi olarak belirlenen 30 Ekim tarihine kadar burada kaldılar . İstanbul'daki İngiliz Ataşemiliteri Albay Bird kumandasındaki Somme zırhlısı ile Trabzon'dan alındılar .26 Malta'da sürgünde bulunan Türkler de 25 Ekim 1921 günü bir gemiyle Malta'dan yola çıkarıldılar . Bunların sayısı 59'du . 29 Ekim günüydü Centaur adlı savaş gemisi İngiliz mübadele heyetini alarak İstanbul'dan ayrılmıştı. Zonguldak'taki tutsakları da bu gemi İnebolu'ya götürecekti .(27)

Bir taraftan tutsakları kıyıya götüren Ankara Hükümeti diğer taraftan mübadele için seçilen İnebolu'daki yetkililerle irtibata geçmiş, yetkilileri uyarmıştı. Müdafai Milliye Vekaleti İnebolu İrtibat Zabıtlığına çektiği 26 Ekim 1921 tarihli telde, İngilizlerin mübadele heyetinin Hazal Frenk, Yüzbaşı Amstrong'dan oluşacağını öğrendiklerini, İnebolu'daki Fırka Kumandanı Hüsnü Paşa ile görüşülüp mübadele heyetini toplaması isteniyordu.(28) Aynı gün konu ile ilgili olarak İnebolu İrtibat Zabıtlığı Müdafai Milliye Vekaletine çektiği konu ile ilgili telde , gelen İngiliz heyetinin karaya çıkmak istemeleri durumunda ne yapılacağı , bunların ikametinin ve ağırlanmasının hangi kaynaktan sağlanacağı , İnebolu'nun açık liman olduğu , hava şartlarının bozukluğu nedeniyle mübadele heyeti limanda uzun süre kalırsa İstanbul'dan gelecek askeri malzemenin bunların gözü önünde indirilmeyeceği , mübadelenin hangi şartlarda yapılacağı konularında bilgi istiyordu.(29) Daha sonra İnebolu'ya gönderilen mübadeleye tabi şahıslar listesi de şöyle belirlenmişti . Bunlar Türk tarafının listeleriydi ve İngilizlere teslim edilecek İngiliz tutsakları ; Trabzon'daki Yarbay Rawlinson ve üç arkadaşı ile Zonguldak'taki 17 aileden başka , İnebolu'daki Yüzbaşı Chambell olmak üzere 24 kişi , İngilizlerden teslim alınacak Türkler ise tahminen 13 mebus , 12 mülki memur , 25 asker olmak üzere toplam 59 kişiydi.(30) Bu belgede bahsedilen Zonguldak'taki 17 aile ne daha öncesi görüşmelerde , ne de mübadele sırasında söz konusu edilmiyordu. İngilizlerin Anadolu'da tutsak olarak tesbit ettikleri isim listelerinde ve sayı bakımından da bunların

26- A . Rawlinson , a . g . e . , s. 347-348 ,

27- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 395,402.

28- ATASE Arşivi , Kls. 1389 , D. 4 , F. 13/7

29- ATASE Arşivi , Kls. 1389 , D. 4 , F. 13/16

30- ATASE Arşivi , Kls. 1389 , D. 4 , F. 13/33

hesabında yanlışlık olduğu görülür .Bu durumda bunların ingiliz sömürge vatandaşları ve sıradan siviller olması ihtimali yüksek görülüyor ve listelere de bu yüzden girmemiş olmalıydılar .

Değiş tokuş için 30 Ekim günü kararlaştırılmış olmasına rağmen Malta'dan Türkleri getiren Montenol ve Chrysanthemum gemileri , Trabzon'dan Rawlison ve arkadaşlarını alan Somme ve İstanbul'dan ingiliz heyetini getiren Centaur 31 Ekim'de İnebolu'da buluştular . Ancak havanın bozukluğu yüzünden 30 saat kadar işlem yapılamadı . Bu arada ingilizler listeye Türkiye'de bulunmayan 6 Hintli , 6 ingiliz ve iki tercümanın adlarını da eklemişlerdi . Bir ara bu yüzden değiş tokuş tehlikeye girer gibi olmuştu . Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey anılan kimselerin ortaya çıkması durumunda daha sonra iade edileceğini Ankara'dan telledi . İngiliz Heyeti de durumu İstanbul'a Yüksek Komisere bildirmişti . Rumbold da teslim edilen tutsakların alınıp , bütün Türklerin serbest bırakılmasını bildirdi . 1 Kasım 'da değiştirme işi gerçekleşti . Onbir Türk ingiliz gemileri ile İstanbul'a döndü.(31) İnebolu İrtibat Zabiti de aynı gün Ankara'ya Milli Müdafaa Vekaletine olayı şöylece telledi; " Havanın muhalefetine rağmen gemilere gidilerek ilişki kuruldu . Belirtilen şahıslar teslim edildi. Onbir Türk İstanbul'a dönmek istedikleri için İnebolu 'ya çıkmadılar. Diğerleri salimen İstanbul'a çıkararak ihtiyaçları ve istirahatleri temin edildi."(32)

Tutsakların değiştirilmesi tarihi bir yandan hava muhalefeti diğer yandan ingilizlerin Türkler elindeki bazı ingilizleri bırakmadıkları iddiası yüzünden gecikmişti. Bu pürüz Bekir Sami Bey 'in bahsedilen telgrafı ile çözümlendi . Ancak tutsaklar İnebolu limanında gemilerde endişeli bir 30 saat geçirdiler. İngilizlere teslim edilen tutsaklar içinde en önemli addedilen Rawlinson da hatıratında tutsak değişimi konusunda şunları anlatıyor: "İnebolu'ya varır varmaz Centaur kruvazörü ile işaretle muhabere ettik. Beird de raporunu vermek üzere kruvazöre gitti... Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını fakat buna karşılık Türklerin elinde sağ kalan bütün Britanya tebalarının muhakkak alınmasını bildiriyordu. Türklerin elinde 140 kadar Britanyalı ve Hintli esir olduğunu doğrulamış ve makamlara adamların bir listesi verilmiş, bu listeye gözetinca çoğunun enaz bir yıl önce ölmüş olduğunu hatırladım,

... Türkler değişim için ancak dört esir verebiliyorlar, başka esir

---

31- B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 402-403 ,
32- ATASEArşivi , Kls . 1389 , D. 4 , F. 13/40,

bulduğundan katiyen haberleri olmadığını söylüyorlardı... General sözünü yerine getirmek için benim yerine kendisi Türklere teslim olmağı ve bütün kafilenin Türk esirleriyle birlikte İstanbul'a hareket etmesini teklif etti... kabul etmedi...Durumu Yüksek Komisere (İstanbul'da) bildirdi . Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını, sağ olan bütün ingilizlerin alınmasını bildirdi . Bu talimat derhal yerine getirildi. Bütün Türk esirlerinin yerli kayıklara bindiğini nefretle gördük. Bunlara karşılık biz, benim kabilemden başka Yüzbaşı Chambell ve Britanya vatandaşı olduklarını idda eden fakat başka milliyetten olduklar açık iki sivil almıştı."(33)

Rawlison ingiliz resmi makamlarının listetesindeki sayıyı çok aşan bir rakamdan bahsediyor ve teslim edilen iki sivil de gözardı ederek 4 kişi teslim aldıklarını belirtiyor. Türklerin serbest bırakılışına duyduğu nefreti de saklamıyor . Rawlinson herhalde Orta ve Yakın Doğuda kayıp bütün ingilizlerin durumundan Ankara'yı sorumlu tutuyor olmalıydı. Bu rakam dayanıksız ve ifade duygusaldı . Daha 1921 Haziran ayında Mustafa Kemal'le görüşmeye çalıştıkları sırada, ingiliz resmi kaynaklarının tesbitlerine göre Ankara'nın elinde 29 kişi tutsak bulunuyordu ve 1 Temmuz 'da 9 kişi serbest bırakılmıştı .(34)

İngilizler çok direndikleri halde Ankara'nın çizgisine gelmişler, isteklerine boyun eğmek zorunda kalmışlardı . Asıl hazımsızlıkları ve bu tür mazeretler uydurmaları bu sebeplerden olmalıydı . Ayrıca Rawlison Zonguldak'tan alınan ingiliz vatandaşlarından ve İnebolu'ya uzak bölgelerde bulunan en kıyılarda teslim edilen İngilizlerden habersiz olmalıydı .

Malta Sürgünleri ile Anadolu'daki , yani Ankara Hükümeti elindeki esirleri ingiliz esirlerin değiştirilmesi , bazı insanların hürriyetine kavuşmasından çok daha geniş çaplı ve o derece önemli bir gelişmeydi. İçerde İstanbul-Ankara rekabetinde Ankara bu başarısıyla çok önemli derecede itibar kazandı . Ayrıca Milli Mücadele için her türlü insana acil ihtiyaç duyulduğu sıralarda asker ve sivil birçok eleman kazanıldı. Ankara , milleti temsil etme konusunda birtakım tereddütleri de ortadan kaldırdı. Dışarıda ise, Ankara'yı muhatap almaya yanaşmayan ve diğer devletleri de bu yolda etkilemeye çalışan İngiltere bütün direnişine rağmen Ankara'yı tanıma görüntüsü verecek bu davranışıyla Ankara'nın uluslararası itibarını da arttırıyordu. Ankara Türk Hükümeti sıfatını ve yetkisini üzerine almayı başarmıştı

33- A. Rawlinson, a.g.e., s.355-357.

34 - B. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, İstanbul, 1989, s. 85.

BİBLİYOGRAFYA

ATASE ARŞİVİ (Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi)

ATATÜRK, Kemal, Nutuk, MEB Yayını, İstanbul 1982.

BAYUR, Y. Hikmet, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1973.

_____, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974.

CEMİL, M. Lozan, İstanbul, 1933.

JAESCKE, Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, İstanbul, 1986, Çev. Cemal Köprülü.

RAWLİNSON, A., Adventures in the Near East, London, 1923.

ŞİMŞİR, Bilal, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ankara, 1979, C.III.

_____, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, İstanbul, 1989.

_____, Malta Sürgünleri, Ankara, 1985, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları.